

Varga Ferenc

„Gyermekek – a Világmindenség megmentői”

Andrej Platonov prózájáról

„Szépen és jól írni – ez még nem minden. Őszinte szívvel kell írni, ami azt jelenti, hogy fel kell tárni az emberek előtt egy, az emberhez méltó élet valós lehetőségeit!”

Andrej Platonov

Andrej Platonov, a 20. századi orosz irodalom évtizedekig feledésre kárhozott írója az 1960–70-es évektől kezdődően ismét az irodalmi közvélemény figyelmének középpontjába került – „újrafelfedezése”, kiadatlan műveinek publikálása relatív erővel hatott, s járult hozzá a szovjet korszak irodalmáról kialakult, gyakran leegyszerűsített, vagy éppen szélsőségesen elfogult kép differenciálódásához. Munkássága mind a mai napig élénken foglalkoztatja nemcsak életművének kutatóit, de prózája ma is megragadja az olvasót különleges szellemiségével, líraian groteszk látásmódjával, eredeti nyelvezetével. Andrej Platonov műveinek egyik központi elemét az a sajátos, állandóan visszatérő és variálódó képi és motívumrendszer jelenti, mely írói munkásságának minden szakaszában meghatározó szerepet tölt be. Ezen motívumok funkciója, értéktartalma, eszmei színezete, valamint a motívumok között fennálló kapcsolatok jellege attól függően változik, hogy milyen világszemléleti kontextusba helyezi őket az író. Mihail Heller szerint Platonov egész életében ugyanazt a könyvet írja, az utópia csábításáról, vonzásáról és taszításáról, a boldogság illúziójáról, mely minden ember útján előtűnik egyszer, s az már „csak” az egyéneken áll vagy bukik, hogy tud-e élni ezzel a lehetőséggel.¹

Platonov munkássága korszakolásának középpontjában az alkotói világszemlélet alapvető típusbeli transzformációi állnak, melyek az utópikus gondolkodás különböző megjelenési formáira utalnak. E nézőpontból három szakaszt különböztethetünk meg az író munkásságában.

Az első, ún. utópikus szakaszt az 1920-as évek első felében megjelent Platonov-művek alkotják (*Holdbomba*, *Markun*, *A nap gyermekei*, *Homoki tanítónő*), melyek az ún. felvilágosító típusú utópia kategóriájába tartoznak. Platonov utópikus gondolkodásmódja, eszmei útkeresése ezekben az években szorosan összefügg a 20. század elejének orosz szellemi-kulturális tendenciáival. Hatással van rá többek között a Proletkult-mozgalom és ideológia, az „istenépítők” koncepciója², valamint Nyikolaj Fjodorov filozófiája. Fjodorov elképzelései szerint „Oroszországnak Kelet és Nyugat között nemcsak a világ megváltójának, a szintézis létrehozójának kell lennie (...), hanem meg kell teremtenie az

1 Erről I. M. Heller: *Andrej Platonov v poizskah szcsaszta*. YMCA-PRESS, Paris, 1982.

2 „Az istenépítők a marxizmusból, Nietzsche teóriájából, valamint az evangéliumi Messiás-történetekből létrehozták a felsőbbrendű ember olyan típusát, aki leginkább egy »proletár Krisztusra« hasonlít, s aki már itt a földön képes arra, hogy megteremtse »Isten országát«.” Kiss Lajos András: *A kommunisták teste*. Liget 2002/10.

ég és a föld összekapcsolását. Platonov műveinek kozmikus képeit is ebből kiindulva kell értelmeznünk.”³ Hősei, akik többségükben tudósok és feltalálók, szilárdan hisznek a világon felülkerekedni képes emberi ész erejében, valamint abban, hogy az értelem és a tudomány segítségével megváltoztathatók, az ember számára megfelelőbbé formálhatók a természet és a világmindenség törvényei. A megfellebbezhetetlen kozmikus világrenddel egyedül harcoló, kollektív utópiát építő főhősök kísérletei azonban nemcsak a saját életükre nézve járnak súlyos következményekkel, hanem az általuk előidézett katasztrófák kozmikus méreteket, apokaliptikus jelleget öltenek, és veszélyeztetik az egész emberiséget.

A második, ún. anti- és metautópikus korszak két kiemelkedő jelentőségű regényében, a *Munkagödörben* és a *Csevangurban* az utópia megvalósításának kísérletével, valamint a megvalósítás kudarcával szembesülünk. A *Csevangur* hőseinek a tökéletesség és egy újszerű harmonia elérése érdekében „ugrást” kell végrehajtaniuk a jövőbe, megállítva az időt és a történelmet, valamint a végtelenségig kiterjesztve a meghatározónak számító „forradalmi tényezőt”. A *Munkagödörben* az utópia a „proletárok közös otthonának” felépítésével valósulhatna meg, mely házban a „jövő embere nyugalmat talál, s magas ablakaiból tekint szét a végeérhetetlen, reá váró világban”. Azonban mindkét műben nyilvánvalóvá válik, hogy az utópia létrehozása „földi” keretek között lehetetlen vállalkozás.

Az 1930-as évek közepétől számítjuk a harmadik, ún. posztutópikus periódust Andrej Platonov munkásságában (*Dzsán, Potudany folyó, Fro, Gyönyörű és elveszett világ*). Annak a felismerésnek köszönhetően, mely szerint az utópia realizálása csak az emberi személyiségnek a mesterségesen generált harmonia oltárán történő feláldozásával jöhet létre, Platonov visszatér a korai munkáiban megfogalmazott tartalmi sémákhoz és problémákhoz, melyekben a legfontosabb szerepet az ember és természet, az ember és technika, nő és férfi, valamint a felnőttek és gyermekek viszonya tölti be. A személyes univerzum létrehozása válik teljesítendő céllá, mely csak az egyes emberből kiindulva, annak személyes erőfeszítései árán lehetséges. A platonovi hős többé „nem akar már halhatatlan lenni, vállalja léte tragikumát”⁴, vágyik a szeretetre, igényli a testi-lelki és szellemi gondoskodást, kérdései a másik emberre irányulnak.

Andrej Platonov „utópikus kozmoszában” a gyermekek, a gyermeklelkű felnőttek, naiv igazságkeresők olyan magányos és védtelen „bolygóként” tűnnek fel, akiket a gyakorlati lét eluralkodása, a tudatos személyiségkontroll hiánya és az egzisztenciális szféra kiszolgáltatottsága már-már mindennapi létükben veszélyeztet. N. Kornyienko szerint a „gyermeki lét Platonovnál az élet összepréselt metaforája”. Platonov szavaival élve a „gyermekek félig töltött edények”, akikbe még nagyon sok minden „tölthető” a világ különféle dolgaiból. Éppen ezért a gyerekekre hatalmas szerepet oszt az író, megmentői lesznek a világmindenségnek. A gyermek maga a jövő, a világ boldogságának záloga. Az ember számára elérhető legnagyobb boldogság a gyermekben rejlő lehetőségek kibontásával és megvalósításával jöhet létre. A dosztojevskiji gondolat azonban, miszerint egy gyermek könnye többet kell, hogy érjen bármilyen eszménél, nem mindig egyértelmű Platonov felnőtt hősei számára.

A platonovi gyermekkép, a gyermekek és felnőttek kapcsolatrendszerének értelmezése az 1920-as és 1950-es évek közötti időszakban jelentős változásokon ment keresztül. A *Holdbomba* című elbeszélés egyik hőse, a kisfiú az elbeszélés eseményláncának elindítójaként még csupán „katalizátor” szereppel rendelkezik, néhány évtizeddel később, a

3 Hetényi Zsuzsa: *Egy kétkezi filozófus. Andrej Platonov: Csevangur*. Magvető-Kárpáti Kiadó, Bp. – Uzsgorod., 1989. 15.

4 Bagi Ibolya: *„Egy kívül-belül szomorú világ”*. Helikon, 1993/2–3. 179.

Vasbanya című elbeszélésben a platonovi gyermekkoncepció eljut legteljesebb formájához, melyben a gyermek a Halált legyőző hőssé válik, miközben megőrzi saját létének lényegét: gyermekiségét.

Holdbomba

A *Holdbomba* című elbeszélés⁵ sokszor érthetetlennek és megmagyarázhatatlannak tűnő gondolat- és motívumrendszerében egy négy és fél éves kisfiú testesíti meg a Gyermeket. A műben felvetett számos kérdés közül az egyik legfontosabb a „lét”, „létezés” és „élet” fogalmainak platonovi magyarázata, mely leginkább a főhős, Peter Kreutzkopf életén keresztül szemléltethető.

Kreutzkopf mérnök neve beszélő név, ('Kreutz' – kereszt, 'Kopf' – fej), mely egyértelműen egy sajátos Golgotára utal, egy olyan életútra, melynek szenvedéstörténete fontos stációkból áll össze. Kreutzkopf olyan tudós és feltaláló, akinek célja az emberiség „megváltása”, az emberek életének jobbá tétele, a tudomány segítségével, a természet törvényeinek áthágásával. Céljai megvalósításának eszköze a „holdbomba”, mely mind konkrét, mind metaforikus értelemben Platonov kozmikus elképzeléseit jeleníti meg. Ezek szerint meg kell alkotni az emberiség új otthonát, túllépve a földi korlátokon, a fizikai és szellemi határok kitágításával ki kell lépni a kozmoszba, ami egyúttal a lét egy másik dimenzióját is reprezentálja. Az elbeszélésben Kreutzkopf „két élete” fut egymás mellett, melyek közül az egyik a személyes érzelmeket, a személyiségét és jellemének változását jeleníti meg, a másik pedig a holdbomba megépítésének folyamatát. Az utóbbi sokkal teljesebb történetet vázol, hiszen egy tervtől eljutunk a megvalósításig, a holdbomba kilövéséig, míg ugyanez Kreutzkopf személyes életéről nem mondható el. A három fogalom közül az „életet” Kreutzkopf egész, általunk megismert életéhez, sorsához lehet kapcsolni; a „létezését”, mely leginkább földhöz kötött, a „holdbomba” megépítéséhez és az azt kísérő tragédiákhoz; a legmagasabb szintű kategóriát, a „létet” a megváltás keresése, a főhős lelki-szellemi változásai és a bizonytalan végkifejletben rejlő lehetőségei töltik ki. E három kategória azonban élesen nem különíthető el egymástól, maga a lét az, mely a másik kettőt szervezi, magába foglalja. Minden, ami a főhőssel történik, ok-okozati összefüggésben áll, minden valaminek a része, egy közös végcél szolgál, ami nem más, mint a kiút megtalálása, a saját individualitásába zárt ember „kiszabadulása”, önmagára találása a lét egészének rendjében.

Féltelenség – magány – a szeretet és megértés hiánya. Ebből a három elemből tevődik össze a kreutzkopf-i személyiség. A platonovi világ talán legfontosabb problémája a szeretni tudás képessége, mely az író szerint minden ember sajátja születésétől fogva, egy olyan „gyenge erő”, mely csak arra vár, hogy felerősítsék. Kreutzkopf is vágyik arra, hogy szeressék, miközben kiderül, hogy sohasem szerették, s ő maga sem tudott szeretni.

Goga, egy alig négyéves, szőke kisfiú Kreutzkopf féltelen száguldásának első áldozata. A főhős az egész elbeszélés során a saját individuális létének határait feszegeti, és nem tudja kordában tartani azokat az erőket, melyek túlburjánzanak benne:

„Kreutzkopf száznegyvenhárom kilométerig fokozta a sebességet (...), kikapcsolta a kuplungot, s akkor a kocsiától egy méternyire göndör gyermekfej villant eléje. (...) Sűrű vér öntötte el a kis inget, az épségben maradt két szemét félig fedték a hosszú pillák, éles vonalú, duzzadt piros ajka most már soha ki nem nyílik.” (...) „Kreutzkopf vizet eresztett a hűtőből, és lemosta

5 Andrej Platonov: *Holdbomba*. Andrej Platonov: *Nagyfeszültség*. Magvető, Bp., 1969. 409–433. (Ford. Csalló Jenő)

vele a halott arcát, aztán szelíden megcsókolta tiszta ajkát, s akkor ismét végigomlottak arcán a forró könnyek. – Soha nem felejtetek el téged, kedves kis madárkám... – suttogta maga elé. Levágott a kisfiú hajából egy szőke fürtöt, és az »Océán« feliratos sapkával együtt betette a kocsiba, majd (...) betemette a sírgödört. Mikor végzett, elfogta a szomorúság a kisfiúért, hogy szerette volna ismét kiásni.”

Egy beteg lélek szélsőségek közötti csapongásairól tanúskodnak a fenti sorok. Az eltemetett gyermek kiásásának mániákus vágya megkérdőjelezi a gyermek iránti „elven” szeretet létezését. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a közvetlen és a közeljövőben megvalósuló megváltás lehetősége a kisfiú halálával elveszett Kreutzkopf számára, ugyanakkor a kisgyermekkel való kapcsolat – akármilyen formában és módon is jött létre – mindvégig befolyásolja az események s a mérnök életének alakulását. Goga emléke (létezésének nyoma) végigkíséri a főhős életét, egészen a haláláig, miután elhagyta a Földet.

A „holdbomba” kilövésének pillanatában Kreutzkopf fizikai, szellemi és lelki értelem-ben is visszafordíthatatlanul elszakad a földi valóságtól. A kozmoszból küldött naplószerű beszámoló befejezetlen, s ezzel együtt az elbeszélés is nyitott marad. A hős maga mondja ki: „Semmi remény, hogy visszatérjek a földre”. Különös sugallatok érik, többé már nem ura saját magának, saját gondolatainak. Sok megmagyarázhatatlan dolog történik vele, de úgy tűnik, hogy mikor leszáll a Holdra, tudja, mit cselekszik. Üzenetet küld az emberiségnek, melynek tartalmát egész életének és létezésének tapasztalatából fogalmazta meg: „(...) az emberek nagyon tévednek. A világ nem olyan, amilyennek ismerik.” Nem tudja, de talán érzi, hogyan juthat el a „megváltáshoz”, hogyan valósulhatna meg egy boldogabb jövő. Dosztojevszkij „nevetséges emberéhez” hasonlóan ő is egy másik dimenzióban keresi a boldogságot és a harmóniát. Mikor kiszáll a bombából, mindörökre elbúcsúzik a földi világtól, és csak abban bízhat, hogy „kiutat talál”.

Munkagödör

Az 1920-as évek végén Platonov művészi és filozófiai látásmódja jelentős változáson ment keresztül. Ez az új utak keresésének küzdelmes időszaka, melyben a „lét” és „létezés”, valamint az egyéni és kollektív utópia vív harcot egymással. Az alapjaiban megváltozott történelmi-társadalmi környezetben, az iparosítás, a politikai perek, kíméletlen tisztogatások és éhínségek világában Platonov hősei teljesen új helyzettel találják szemben magukat, nyilvánvalóvá válik, hogy az „apostolok és vándorok ideje lejárt”. Az új hősök jórészt létük gyökereit és emlékeit kereső emberek, olyanok, akik képtelenek túllépni létezésük korlátain, és akikbe „örökre beléivódott a nyomasztóan megtört élet”. Platonov művészi és személyes útkeresésének két legjelentősebb alkotása, a *Csevingur* (1927–28) és a *Munkagödör* (1929) olyan „metautópiák”, melyekben „az utópia és az antiutópia a lehető legnagyobb mértékben meddő dialógust folytat egymással” (H. Günther).

A *Munkagödör* című kisregény⁶ az utópia realizálásának kísérletét folyamatában mutatja be, egy olyan művészi látomás, melyben keveredik a valóság és fantasztikum, de élesen elkülönül egymástól a lét és létezés kategóriája. Múlt, jelen és jövő, valamint minden létező egyetlen közös végcélnak (a proletárok közös házának felépítése) rendelődik alá. Egyetlen „realitás” az üres gödör, az egyre mélyülő szakadék, melynek „építése” során felszámolódik minden emberi kapcsolat és érzelem, felbomlik az ember és világmindenség természetes szövetsége. A kisregény hősei mindent saját, öntudatlan létezésük

6 Andrej Platonov: *Munkagödör*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1989. (Ford. Király Zsuzsa, Vári Erzsébet)

határain kívül keresnek, miközben felszámolják saját létüknek még az emlékeit is. Létük gyökerei, „emberiességük” alapjai nélkül ezek az emberek szerencsétlen nyomorékká degradálódnak. Azok, akik kételkednek az eszme igazságában és a munkagödör létjogosultságában, mind meghalnak, vagy nyomtalanul eltűnnek, sőt a legtöbb esetben meg sem szülehetnek. Az emberek értelmetlen pusztulásával a halál választható alternatívává válik, és ezáltal elveszíti méltóságát és magasztosságát. Ebben a világban gyermeknek lenni, megőrizni a gyermekiségben foglalt értékeket, szinte reménytelennek tűnő feladat. A gyermeket megérteni és megmenteni a *Munkagödör* hősei csak akkor lennének képesek, ha kiszabadulnának saját létezésük és az eszme börtönéből. Az érzelmek nélküli, pusztuló világ megtagadása és felszámolása csak a gyermeki lét lényegének megértése útján lehetséges.

A platonovi gyermekkoncepció alakulásának egy jelentős állomása ez a mű, mely egyúttal kérdésekkel teli, sokszor tanácstalan, és néha kétségbeesett útkeresés is. A kisregény hősei szerint a gyermek azért született, hogy tökéletes legyen vele a világ, ő maga a forradalom végső győzelmének egyedüli reménysége, az igazság birtokosa, valamint forrása, és egyben eszköze is az eljövendő boldogságnak. Csak egy valami nem, mégpedig érző, szeretni akaró és szeretetre vágyó, létében kiteljesedni próbáló individuum. A kisregény gyermekszereplője, az árva kislány, Násztya, egy olyan gyermek, akit a „szent” ideológia jegyében megfosztanak emlékezetétől, érzelmeitől és az édesanyjára emlékeztéstől. Személyes létének manipulálása a kollektív létforma létrehozásának egyetlen, túlságosan is nagy áldozatokat követelő lehetősége. Életben maradásának egyetlen esélye az lesz, hogy – más alternatíva híján – fokozatosan beleépül abba a szerepbe, melyet a munkagödör építői szánnak neki:

„Itt fekszik előttünk öntudatlanul a szocializmus tényleges birtokosa. (...) Itt nyugodik az alkotás anyagának és a párt általános megállapításának tényeként ez a kisember, aki arra hivatott, hogy világhatalmi elem legyen.”

Édesanyja halálát követően Násztya vele való „kapcsolata” egyre inkább csak a materiális kötődésre korlátozódik („a hasa hiányzik”). Mindez annak a következménye, hogy a kislány elveszti személyes létének gyökereit, az önfeledés mélységébe merül, így az őt körülvevő emberek számára lehetőség nyílik arra, hogy a gyermek kiüresedett, lecsupaszított tudatát az új ideológia „áldásos” tanaival töltsék meg. „Munkájuk” eredménye az lesz, hogy Násztya „elfelejti” gyermeki küldetésének lényegét, a felnőttek és a világmindenség „megváltásának” szükségességét, és ezáltal a felnőttek igényeinek leginkább megfelelő, kiüresedett és torz kreatúrává válik.

Érdekes értelmezési lehetőségeket hordoz magában a kislány és a „kovács medve” kapcsolata. A kovács medve alakja a kisregényben az emberi lét és méltóság leértékelődésének szimbóluma. Ő egy olyan lény, aki a többi hőssel ellentétben képes régen elfeledett érzelmi megnyilvánulásokat felidézni, képes sírni és nevetni. Mindez pedig azt mutatja, hogy a világ két alapvető értékének, a Jó és a Rossz ismeretének talán egyedüli birtokosa. A gyermekkel való kapcsolatában egy új elem, a másoknak való örömszerzés képessége jelenik meg. Kapcsolatuk különlegessége és megmagyarázhatatlansága azonban ebben a „fekete árnyak közé szorult” világban nem maradhat érintetlen, törvényszerűen torzulásra van ítélve. Ennek következtében szerepeik felcserélődnek, az igaz, emberi és személyes szeretet az állatra, a fizikai vegetáció egy alsó fokára kényszerülő gyermekekre pedig a személytelen érzés jellemző. Ezzel végérvényesen elmosódik a határ az emberi és nem emberi létforma között, eltűnik az életet és halált elválasztó határvonal.

A halál a kislány számára is ugyanazt a személytelen, mindennapi, már-már szükség-szerűen vágzott történetet jelenti, mint a körülötte élő felnőttek számára. Az ember létének és létezésének összemossa, az érzelmek és tudat materializálása, a lélek kiüresedése és

felszámolódása, valamint a „*haláltudat személyes megélésének hiánya*”⁷ elvezet ahhoz az állapothoz, mikor a halál elveszíti tragikus, mindent megváltoztató és új lehetőségeket teremtő jellegét. A koporsómotívum nemcsak a kisregény bonyolult motívumhálójának, hanem Andrej Platonov egész prózájának egyik jellegzetes eleme. A koporsó életet és halált összekapcsoló, a földi élet nyugvópontjaként, és egyben valami új kezdeteként értelmezhető szimbólum. A kisregény világában azonban az üres koporsó, és ezzel összefüggésben a munkagödör sírra emlékeztető üressége az értelmetlen halállal hozható kapcsolatba. Annak a folyamatnak meghatározó alkotóeleme, mely során a proletárok közös otthona a vágyott jövő biztosítékából az azt építők sírhelyévé válik. A kisregényben az „összproletár ház” építése a szocializmus építésének szimbóluma. Az a tény, hogy a ház, mintegy fordított „bábéli toronyként”, nem az ég felé magasodik, hanem csak a gödör szélesedik és mélyül, egyértelműen az utópia világának megvalósíthatatlanságára utal. A tragikus következményre az egyik hős, Voscsev hívja fel a figyelmet, már a kisregény legelején:

„*Megfogyatkozik-e vajon az ember életérzése, miközben falat növel? – Voscsev még nem merde hinní. – Az ember felépíti a házat, maga meg leépül. Akkor ki fog élni?*”

Voscsev kérdése mindvégig megválaszolatlan marad. A *Munkagödör* hőseinek szeme láttára, kezük alatt pusztul el a jövő, a kislány halála pedig e boldog jövő megsemmisülésének végső állomása. A haldokló gyermek édesanyja után sír, vágyik annak közelségére és érintéseire, teste melegére:

„– *Megint a mamát akarom! – szólalt meg, bár nem nyitotta föl a szemét.*

– *Nincs anyád – közölte örömtelenül Zacev. – Mindenki belehal ez életbe, maradnak a csontok.*

– *Akkor a csontját akarom – kérte Násztja.*”

A kislány halála mindent megkérdőjelez az utópia fogságában élő felnőttek életében, akik Násztja elvesztésével eljutnak létezésük kereteinek felszámolásához. De a vágyat egy boldogabb életre soha nem lehet elpusztítani. Erre az életre, valamint a gyermek küldetésének megértésére a kisregény kegyetlen világában is van remény:

„*Voscsev (...) karjába vette Násztját, megcsókolta elnyílt száját, s mohó boldogsággal szorította magához, mert többet talált, mint amennyit keresett.*”

Dzsan

Platonov alkotói világszemléletében az 1930-as évek végére bekövetkező változás és írói útkeresés másik nagyszerű példája a *Dzsan* című kisregény⁸, melyben a gyermekek lehetőséget kapnak küldetésük teljesítésére – a felnőttek, és általuk az egész emberiség „megváltására”.

A kisregény főhőse, Nazar Csagatajev több tekintetben egyedülálló és kivételes platonovi hős, azon kevés felnőtt közé tartozik, aki képes volt megőrizni valamilyen, a külső tényezők és hatások által nem megérinthező és nem befolyásolható gyermekiségét, gyermeki lelkiületét, annak ellenére, hogy kisgyermekként rengeteg szenvedést kellett átélnie, melyek közül a legszörnyűbb édesanyja szeretetének hiánya volt:

„*A kis Nazar nem akart elmenni anyja mellől, (...) hozzászokott már a haldokláshoz. De anyja elzavarta. – Én már olyan gyenge vagyok, hogy nem bírlak szeretni, élj most már magadban.*”

7 Bagi Ibolya: *Egy kívül-belül szomorú világ*, 178.

8 Andrej Platonov: *Dzsan*. Nagyvilág Kiadó, Bp., 2004. (Ford. Goreity József)

De a felejtés, a szeretet elfojtása nem járható út Csagatajev számára. Nem kétséges, hogy Nazar gyermekkori emlékei, érzései, gyermeki lelke a legfontosabb mozgatója a férfi küldetése megvalósítása érdekében végrehajtott cselekedeteinek. Nazar Csagatajev neve beszélő név. Keresztnevében egyértelműen felfedezhető a Názárethez, Názáreti Jézushoz való kapcsolódás. Vezetékneve is keleti eredetű, ugyanerre az analógiára épül. Nazar Csagatajev feladatát a kormány jelöli ki számára: meg kell keresnie népét, és szocializmust kell építenie hazájában, a messzi ázsiai pusztákon. Azonban hamar nyilvánvalóvá válik számára, hogy a dzsan népnek, ezeknek a mindenhol elmenekült, árva és boldogtalan, az élethez mint idegen, rajtuk kívül álló, félelmetes folyamathoz viszonyuló embereknek nem a szocializmusra van szükségük, hanem „csupán” arra, hogy eljőjön számukra egy „megváltó”, aki visszavezeti őket az életbe.

A dzsan nép sorsának tragikuma, életének szerencsétlensége és kilátástalansága leginkább a gyermekekkel szemben tanúsított magatartásában gyökerezik. A gyermek élete semmit nem ér az ázsiai pusztákon élők számára, saját szerencsétlen életük siratása még a részvétnek és sajnálatnak egy halvány jelét kifejező pillantást sem tesz lehetővé, nem beszélve a gyermek halálával elvesző lehetőségek felfogásáról és megértéséről:

„Nazar (...) észrevette, hogy egy hároméves kislány hiányzik. Senki sem tudta megmondani – sem az apja, sem az anyja, sem a többiek –, hol tűnhetett el észrevétlenül (...) a kislány, ez az apró emberke. Senki sem emlékezett rá, mikor fújta be a szél homokkal, mikor szökött el...”
„Annak jó, aki meghal az anyja hasában.”

Megszületni, és ha nem is születésével, de pusztá létezésével, feladatai beteljesítésével megváltani az embereket – ez a „misszió” áll a kisregény két gyermekhőse, Kszenya és Ajdim előtt. A két gyermek közül Ajdim szerepe és élete tárul elénk a legrészletesebben. Ez a kislány a mű cselekménye során válik Csagatajev legnagyobb támaszává, a férfi cselekedeteinek egyik mozgatójává, hiszen Nazarnak a kislányról való gondoskodás is a folytonos újrakezdés erejét adja:

„Csagatajev elmosolyodott; tudta, hogy a fájdalom és a szenvedés csak káprázat és álom, még Ajdim is azonnal le tudja rombolni a maga gyermeki erejével...”

Ajdim szerepe és személyisége nagyon összetett. A *Visszatérés* című elbeszélés egyik gyermekhőse, Petruskára emlékeztet abból a szempontból, hogy neki is túlságosan hamar kellett felnőnie, felnőttként viselkednie. Sőt, Ajdimnak nap mint nap szembe kell néznie a fizikai és lelki értelemben vett halállal és az őt körülvevő felnőttekkel is. Legfontosabb küldetése – segíteni az embert a boldogság elérésében – mindennapi tevékenységében is megnyilvánul: tudatosan, felnőttként szervezi a nép életét, gondoskodik róluk, és arra készíti őket, hogy visszatáljanak az élethez – mert tudja, hogy tévúton járnak, mert ki meri mondani, hogy *„boldogtalanokra nincs szükségünk”*. Megérti, hogy az emberek újjászületése és „megváltása” csak akkor lehetséges, ha ők maguk is akarják.

A gyermekek segítségével Nazar küldetése sikerrel jár, a népe megmentése, az életbe való „visszavezetése” után visszatér Moszkvába. Moszkva – a kisregény első és utolsó helyszíne. A fővárosból való távozás és az oda való visszatérés között eltelt években Csagatajev különleges utat jár be. Kiteljesedik a férfi „megváltói” szerepe, melyben benne foglaltatnak népe megmentésének, önmaga és mások boldogsága elérésének, a „megváltásához” vezető út megtalálásának kulcsfontosságú mozzanatai. Moszkva semmiképpen nem nyugópontja az eseményeknek, csupán egy új élet legelső állomása, azé az életé, melynek alapelve az, hogy *„a segítség csak egy másik embertől érkezik.”* Az pedig, hogy ez a segítség egy gyermektől érkezik Csagatajev, és rajta keresztül egy egész nép számára, semmiképpen nem véletlen.

Minden platonovi gyermekhősnek – közvetlen vagy közvetett módon – szembe kell néznie és meg kell küzdenie a halállal. A halál, mely sokféle formában mutatkozik meg az író munkásságában, a gyerekek sorsának alakulását, cselekedeteit alapjaiban meghatározza. Kivételesen izgalmas és érdekes kérdés annak vizsgálata, hogy mi történik akkor, amikor egy kisgyermek szembetalálkozik a maga „fizikai valójában” megjelenő halállal? *„Először fél egy picit, majd hozzászokik a félelemhez, és végül legyőzve azt, felülkerekedik a halálon.”*

A néhány éves Jegor, a *Vasbanya* című elbeszélés⁹ főhőse sok szempontból különleges és egyedülálló az író gyermekhőseinek sorában. Ez a kisfiú egy olyan „küldetést” valósít meg, mely minden platonovi gyermeknek sajátja, de a rajtuk kívül álló, sokszor életüket veszélyeztető körülmények miatt csak nagyon kevesen tudnak beteljesíteni. Jegor különleges figyelmet fordít a világban fellelhető összes létezőre, élőlényre. A világgal folytat dialógust, hogy felfedezze azt, valamint megértse önmagát és saját, a világban elfoglalt szerepét. Folyamatosan ismételteti a „Ti miért így léteztetek?” „Ti kik vagytok?” kérdéseket, melyekre választ is kap az elbeszélés cselekménye során. A kisfiú egyedülálló, és nagyon érdekes utat jár be, s jut el a legfontosabb kérdésig: „És egyáltalán ki vagyok én?” A mindent tudni akarás, a mindent megismerés vágya mozgatja cselekedeteit és fantáziáját, amikor megpróbálja megérteni, miről mesél neki a szél, mit jelent a fák levelének sejtelmes zörgése. A létezők, melyekre a megismerés kérdései irányulnak, egymásra épülnek, kölcsönösen feltételezik és kiegészítik egymást. A kisfiú folyamatosan csak élni akar, ébren akar maradni, hogy minél több dolgot láthasson és megérthessen. Jegor számára az éjszaka sok szempontból egyenértékű a halállal, olyan szörnyű és nyomasztó órák láncolata, mikor a világon magát egyedül érző, ébren levő kisgyerekeknek a tétlenség mellett még a sötét mezőkön járó halállal is szembe kell néznie:

„Jegor nem szeretett aludni, élni akart, szünet nélkül, hogy láthasson mindent, ami rajta kívül, nélküle is létezik, és sajnálta, hogy éjjel, mikor le kell hunynia szemeit, a csillagok nélküle, magányosan ragyognak az égen.”

Jegor szoros, a harmónia beteljesülését sugalló kapcsolatban áll a természettel, annak teremtményeivel és erőivel. A bogár és a kukac, akiket az erdőben talál, a kisfiú életének meghatározó részeivé válnak. A velük való kapcsolat hatására Jegor tudatában és lelkében kialakul az a természetes gyermeki gondolat, érzés, hogy a szeretetet meghatározó és életben tartó tényezők között nem a fizikai közelség, hanem az érzésekre és a másakra való emlékezés a legfontosabb:

„Szabadon engedte a bogarat (...). Megértette, hogy soha többé nem fogja látni, és ha látja is, nem fogja megismerni (...). De tudta, hogy ezt a bogarat, mely él tovább valahol, és valamikor meghal majd, mindenki elfelejti. Csak ő lesz az, aki emlékezni fog erre az ismeretlen bogárra.”

A *Vasbanya* „megjelenésével” konkretizálódik az a tényező, melynek létezése eddig is áthatotta a történetet. Ez a „szereplő” nem más, mint a halál, akivel a kisfiúnak meg kell küzdenie. A banya képeben megjelenő halál gyakori szereplője az orosz hiedelemvilágnak is, aki mindig ott leselkedik minden ember háta mögött. A halál – Ádám elátkozott lánya, akinek egészen addig életben kellett maradnia, amíg mindenkit el nem pusztított a Földön.¹⁰

9 Andrej Platonov: *Zseleznaja sztaruha*. Andrej Platonov: *Szokrovennij cselovek*. Rasszkazi, povesztiji. Lityeraturnij krityik, Kisinyov, 1981. 197–201. (Az idézeteket saját fordításban adom meg V. F.)

10 M. Vlaszova: *Russzkije szueverija*. SzPb. 2001. 77.

Jegor lefekvéskor édesanyjától hall először a Vasbanyáról, arról a teremtményről, aki *„...kint jár a mezőn, a sötétben, és azokat kutatja, akik ébren vannak.”* (...) *„Azt várja, hogy mindenki elpusztuljon, mert akkor egyetlen valaki marad ezen a Földön, ő, a Vasbanya.”*

Minden elcsendesedik, de Jegor mégsem tud elaludni. Az éjszaka hangjait hallgatja, a kerítés nyikorgását, a juharfa mozgását. Tudja, hogy meg kell hoznia egy fontos döntést annak érdekében, hogy megtalálja a választ a kérdéseire.

„Megyek, mindent meg fogok tudni! – döntötte el Jegor. Megtudom, hogy mi van ott az éjszakában, és hogy ki az a banya?”

Jegor egy sötét szakadékba jut, ahová már a csillagok fénye sem ér el. Mindez olyan érzést kelt, mintha a kisfiú egy másik dimenzióba lépne, kitágítja a hagyományos emberi lét határait, és egy olyan tettere szánja el magát, melynek végrehajtására csak a kíváncsisággal, elszántsággal, bátorsággal és különleges tudással és szeretettel felvértezett gyermek képes. A Vasbanyával való találkozása a következőképpen zajlik:

„Szomorú és nyomasztó, a halottak sajnálkozó sóhajához hasonló hang törte meg a csendet a völgyben. Jegor meghallotta ezt, és kinyitotta a szemét. Ott állt fölötte egy bármikor eltűnni kész »ember« sötét alakja, mely beleolvadt az őt körülvevő feketeségbe.

Te a banya vagy? (...) Látni akarlak téged, hogy ki vagy és miért létezel? – kérdezte a kisfiú.

Gyere ide hozzám, mindent elmondok neked, és azután meghalsz. Te még kicsi vagy, sokat élhetnél, és nekem rengeteget kellene várnom a haláloedra. Szánj meg engem, már öreg vagyok!

Ki vagy te, mondd meg! Te nem félsz tőlem és én sem félek tőled!

A banya lehajolt Jegorhoz, (...) és mikor már annyira közel volt hozzá, hogy nagyon kevés sötétség maradt köztük, Jegor elkiáltotta magát:

Én ismerlek téged! Nincs rád szükségem, megöllek téged!

Te nem ismeresz engem, te nem láttál engem! Egész életed során arra fogok várni, hogy meghalj, és elpusztítalak téged, mert te nem félsz tőlem!”

Azzal, hogy Jegor számára világossá válik, kivel is áll szemben, a halál legféltettebb titka lepleződik le, mégpedig az, hogy felismerik és nem félnek tőle. A kisfiú legyőzhetetlensége abban rejlik, hogy minden körülmények között képes megőrizni gyermeki lényét és lényegét. Egy „saját lábain járó harcos”, aki tisztában van azzal, hogy a halállal való szembenézés és a félelem legyőzése még nem ad teljes mértékben kielégítő választ a kérdéseire. Feladatát így fogalmazza meg:

„Növök még egy kicsit és elkapom a Vasbanyát. (...) Magamra veszem a Vasbanya szerepét, én magam leszek vasból, azért, hogy megjesszem a Vasbanyát, és hagyjam őt elpusztulni.”

Nem véletlen, hogy a kis Jegornak nem hisz az édesanyja, mikor a halállal való találkozásáról mesél neki. Az édesanya reakciója felnőtt létére vezethető vissza. Jegor azért láthatja a Vasbanyát, azért találkozhat és harcolhat vele, mert elhisi, hogy létezik és mert arra törekszik, hogy meglássa, megismerje és megértse nem csupán a világot, hanem annak lényegét is. Minden platonovi (felnőtt) hős számára követendő célt tűz ki Jegor: merjenek szembenézni a halállal, hogy aztán felülkerekedhessenek rajta, legyőzhessék őt, és eközben megismerhessék saját magukat. Mert értékelni az életet csak a halál ismeretében lehetséges. Ő maga mondja ki, miután megküzdött a banyával, hogy *„nem akarok tovább vasból lenni, újra az leszek, aki voltam – anyukám kisfia”*, egy boldog kisfiú, aki már tudja, ki is ő valójában, mert valaki bizonyosan, egy hős, a szó legnemesebb értelmében.

Az út, melyet a platonovi gyermekek bejárnak, szimbolikus értelmű, rendkívül összetett és szerteágazó. Az író gyermekekkel kapcsolatos gondolkodásmódja, a platonovi gyermekkép, az első „próbálkozásokat” megjelenítő *Holdbomba* című elbeszélés megírás-

sától a lezárásnak számító *Vasbanya* című elbeszélés megszületéséig eltelt három évtized alatt több jelentős transzformáción ment keresztül; a gyermekek által megjelenített alapvető értékek, eszmék azonban változatlanok maradtak. Platonov mindvégig különleges érzékenységgel és szeretettel fordul gyermekhősei felé, akikről egy korai publicisztikai művében¹¹ a következőképpen ír:

„Nő és férfi: egyazon teremtmény két arca – az emberé; a gyermek pedig örökkévaló közös reménységük. Nincs, akinek az ember továbbadhatná álmait és minden igyekezetét, csakis a gyermek; nincs másra bízni kihunyó csodálatos életének végső kiteljesítését. Nincs senki más rajta kívül. Így lehet a gyermek a világ ura.” „A nő legutolsó fia – a Fiú –, ő váltja meg a világot s önmagát is.”

---

11 Andrej Platonov: *A világ lelke – Az orosz kultúra Nyugat és Kelet között* (Szerk.: Bagi Ibolya és Szőke Katalin). Szeged, 2006 (Ford. Sarnyai Csaba)